

پژوهشکده‌ی آمار

ابعاد آماری مسئله جمعیت در ایران

اسفند ۱۳۹۸

پژوهشکده‌ی آمار

بسم الله الرحمن الرحيم

شناسنامه نشریه	
DE-1-1-98-10	کد گزارش
ابعاد آماری مسئله‌ی جمعیت در ایران	فارسی
Statistical dimensions of Population problem in Iran	انگلیسی
رشد جمعیت، ساختار سنی جمعیت، ترکیب جنسی جمعیت، پنجره جمعیتی،	واژه‌های کلیدی
علی‌اکبر محزون	نویسندگان
طه نوراللهی	ناظر علمی
پژوهشکده‌ی آمار،	ناشر
پژوهشکده‌ی آمار، تهران، خیابان دکتر فاطمی، خیابان باباطاهر، خیابان شهید فکوری، شماره‌ی ۱۴۵.	نشانی
کد پستی: ۱۴۱۳۷۱۷۹۱۱	
اسفند ۹۸	زمان انتشار
۸۸۶۳۰۴۴۰-۳	تلفن
research@srtc.ac.ir	پست الکترونیک

♦ مسئولیت آرا و نظرهای ارائه‌شده در گزارش بر عهده‌ی نویسنده یا نویسندگان است.

♦ حق مالکیت معنوی این گزارش تحلیلی متعلق به پژوهشکده‌ی آمار است و نقل مطالب فقط با ذکر مأخذ مجاز است.

صفحه‌بندی:

طاهره امینی

طرح جلد:

ساناز مهندسی

ابعاد آماری مسئله‌ی جمعیت در ایران

علی‌اکبر محزون

* مقدمه

* پیشینه‌ی دیدگاه‌های جمعیتی

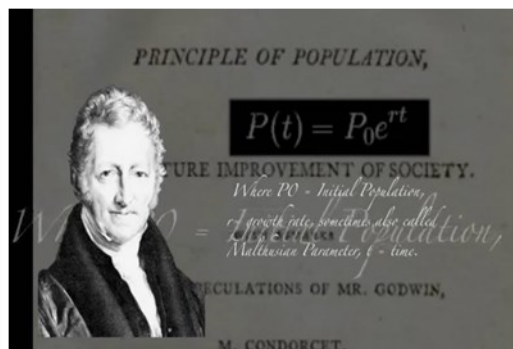
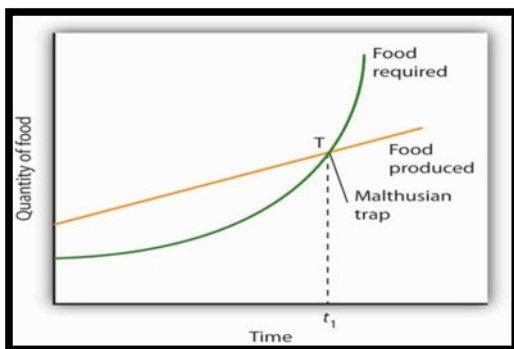
در طول تاریخ دیدگاه‌ها و بینش‌های متفاوتی در ارتباط با موضوع «جمعیت» شکل گرفته است. در بسیاری از منابع جمعیت‌شناختی، دیدگاه‌های جمعیتی به چهار گروه اصلی تقسیم شده‌اند:

۱- طرفداران افزایش جمعیت^۱: پیروان این گروه بر این باورند که امکانات طبیعت و کره زمین برای تغذیه و تأمین وسایل زندگی افراد بشر نامحدود و یا لاقلاً بسیار وسیع است. بنا بر این نباید از افزایش جمعیت بیم داشت، بلکه برعکس باید با توجه به مزایا و محاسنی که این امر می‌تواند داشته باشد از آن استقبال کرد. به طور کلی اکثر ادیان به ویژه ادیان الهی، طرفدار افزایش نفوس بوده و تکثیر اولاد را تشویق و جلوگیری از آن را غالباً نهی می‌کنند. اعتقاد به بی‌حد و حصر بودن مواهب و نعم الهی و احترام به مخلوق پروردگار، مبدأ و منشأ این نظر و تمایل به شمار می‌رود.

۲- مخالفان افزایش جمعیت^۲: پیروان این نظریه را مخالفان افزایش موالید^۳ نیز می‌نامند. این گروه افزایش جمعیت را به‌عنوان یک واقعیت، پدیده‌ای انکارناپذیر دانسته و در عین حال بر این باورند که می‌توان با استفاده از روش‌هایی از جمله روش‌های پیشگیری از حاملگی از

رصد تحولات جمعیتی در ایران که با بازنگری جامع سیاست‌های جمعیتی کشور در سال‌های اخیر در قالب «سیاست‌های کلی جمعیت» از اهمیت ویژه‌ای برخوردار گردیده، ضرورت شناخت صحیح، دقیق و جامع از تغییرات و حرکات جمعیتی و عوامل مؤثر بر آن را مضاعف نموده است. از آنجا که شناخت بسترهای اجتماعی موجود و تفکرات غالب بر مداخلات جمعیتی به‌خصوص در تاریخ معاصر، موجب افزایش بینش و آگاهی نسبت به عوامل مؤثر بر تغییرات مسأله‌گونه‌ی جمعیتی در مراحل مختلف می‌شود، بنا بر این در ابتدای این گزارش مروری گذرا بر پیشینه‌ی دیدگاه‌ها و نظریه‌های جمعیت‌شناختی ارائه شده است. در ادامه گزارش نیز پس از ارائه تصویری از وضعیت فعلی شاخصه‌های مهم جمعیتی نظیر نرخ رشد جمعیت، ساختار سنی و ترکیب جنسی جمعیت، نرخ موالید و همچنین سایر ویژگی‌های بارز جمعیت، روند تغییرات شاخص‌های جمعیتی ایران در طول زمان و همچنین مقایسه آن با میانگین‌های جهانی و منطقه‌ای و پیش‌بینی آینده تحولات جمعیتی ایران مبتنی بر فرضیات مورد قبول در سطح ملی ارائه خواهد شد.

علی‌اکبر محزون پژوهشگر پژوهشکده‌ی آمل هستند.

و در پیامد آن، جامعه بشری با کمبود شدید منابع غذایی، فقر، گرسنگی و قحطی‌های فراوان روبرو خواهد شد. با این اوصاف، در توصیه‌هایی که مالتوس به‌عنوان راهکارها و سیاست‌ها ارائه می‌نمود، علاوه بر توصیه‌های اقتصادی، مواردی مانند امتناع اخلاقی از فرزندآوری با تأکید بر پرهیز از فساد و گناه مانند افزایش تحصيلات برای افزایش سن ازدواج و نظایر آن به چشم می‌خورد که خود او نیز در سن ۳۸ سالگی ازدواج نموده بود.

نقدهای جدی‌ای بر نظریه مالتوس شده که به مواردی از آن اشاره می‌شود. وی معتقد بود که تولید غذا نمی‌تواند با رشد جمعیت همگام باشد؛ در حالی‌که موارد بسیاری در طول تاریخ معاصر هست که در اثر پیشرفت و بهره‌گیری از فناوری در زندگی بشر، مقدار استحصال مواد غذایی از طبیعت نیز متناسب با نیاز انسان‌ها رشد نموده و آن فقر و گرسنگی شدیدی که او پیش‌بینی نموده بود رخ نداد و این پیشرفت‌ها موضوعی بود که وی نادیده گرفته بود.

وی معتقد بود فقر نتیجه اجتناب‌ناپذیر رشد جمعیت است؛ در حالیکه خیلی‌ها مثل مارکس معتقدند که فقر نتیجه نابرابری‌های اجتماعی است و لزوماً نمی‌توان آن را به رشد جمعیت نسبت داد.

استدلال نسبت‌های مالتوس نیز زیر سؤال رفت از این جهت که منابع غذایی‌ای هم که وی رشد آن را در قالب تصاعد حسابی تصور می‌نمود، چیزی جز نباتات و حیوانات نبوده و این موجودات نیز به صورت تصاعد هندسی تکثیر نسل آن هم مانند جوامع بشری و حتی شدیدتر خواهند داشت و

افزایش بی‌رویه آن جلوگیری کرد و از این طریق جامعه را از پیامدهای سوء عدم تعادل میان رشد جمعیت و رشد اقتصادی بر حذر داشت. در مقابل گروه اول که افزایش جمعیت را عامل توسعه اقتصادی و اجتماعی می‌دانستند، دسته اخیر نه تنها افزایش جمعیت را باعث توسعه و پیشرفت جوامع نمی‌دانند، بلکه حتی آن را مانع توسعه نیز می‌دانند.

از مهم‌ترین طرفداران این نظریه که تأثیر و نفوذ بسیاری در سیاستگذاری‌ها و تصمیم‌گیری‌های جمعیتی تاریخ معاصر داشته می‌توان توماس رابرت مالتوس (۱۷۶۶ تا ۱۸۳۴)، کشیش کاتولیک، ریاضی‌دان و اقتصاددان انگلیسی را نام برد. در واقع دغدغه اصلی وی رابطه جمعیت و «فقر» بود که در شرایط آن زمان انگلستان که بیماری‌های همه‌گیر (اپیدمی‌ها) و قحطی‌ها موج می‌زد طی رساله‌ای در باب اصل جمعیت به تبیین این رابطه و تعیین‌کننده‌های آن پرداخت. استدلال مالتوس به «استدلال نسبت‌ها» یا «تله مالتوسی» یعنی همان بحث تصاعد حسابی و تصاعد هندسی شهرت داشت که معتقد بود چنانچه فرض کنیم «منابع غذایی» به صورت تصاعد حسابی (با افزایش تجمعی یک واحد به یک واحد مانند ۱، ۲، ۳، ۴، ...) رشد داشته باشند، «جمعیت» بر اساس تصاعد هندسی (با افزایش نمایی مانند ۱، ۲، ۴، ۸، ۱۶، ...) رشد خواهد نمود؛ به این معنی که هر چند سال یک‌بار جمعیت دو برابر می‌شود و نهایتاً رشد جمعیت از رشد منابع غذایی پیشی خواهد گرفت

نمی‌توان تحت هر شرایطی رشد آن‌ها را کندتر از رشد جمعیت‌های انسانی دانست.

در بین پیروان مالتوس در در دهه‌های اخیر که از آن‌ها به‌عنوان نئومالتوسین‌ها نام برده می‌شود، این اعتقاد که امتناع اخلاقی تنها راه قابل پذیرش برای مقابله با رشد جمعیت است کنار گذاشته شد و آن‌ها قیود اخلاقی ذیل راهکارهای مورد توصیه مالتوس را نیز کنار گذاشتند و مواردی نظیر سقط جنین، روابط خارج از چارچوب ازدواج برای اطفای غریزه جنسی ناشی از تأخیر ازدواج و نظایر آن را نیز در جهت پیشگیری از رشد موالید مجاز دانستند که بیشتر دولت‌ها به دلیل تندروری‌های زیادی که داشتند اجازه فعالیت و ترویج این عقاید را به آن‌ها ندادند.

۳- طرفداران تثبیت جمعیت^۴: از مشخصات بارز طرفداران جمعیت ثابت، محافظه‌کاری مفرط آن‌ها است. اینان در واقع به هیچ نوع تحول و حرکتی چه در جهت افزایش جمعیت و چه در جهت کاهش آن معتقد نیستند. به تعبیر برخی مفسران، این‌ها از اندیشه سقراط مبنی بر اعتدال پیروی می‌کنند. به اعتقاد ایشان وقتی تعداد نفوس یک جامعه به حد کمال خود رسید دیگر هیچگونه دلیل و موجهی برای تغییرات پیوسته آن وجود ندارد. به نظر طرفداران جمعیت ثابت، ثبات جمعیت از جهات مختلف و مخصوصاً از نظر اقتصادی دارای مزایای زیادی است؛ زیرا وقتی تعداد نفوس یک جامعه افزایش نیابد طبعاً اثرات و نتایج ناگوار «قانون بازده نزولی» (از قوانین مطرح در علم اقتصاد) ظاهر نخواهد شد و به هر یک از افراد جامعه سهم بیشتری از زمین و سرمایه خواهد رسید. البته این در حالی است که می‌دانیم جمعیت ثابت^۵ و متوقف نه تنها از مزایای اقتصادی افزایش جمعیت بی‌بهره است، بلکه از نظر اجتماعی و سیاسی نیز جمعیت ثابت دارای عوارض نامطلوب قابل توجهی است. در جمعیت ثابت، تعداد جوانان رو به کاهش و تعداد سالخوردگان رو به افزایش می‌گذارد و ...

۴- طرفداران جمعیت متناسب (حد مطلوب جمعیت)^۶:

اندیشه تشخیص و تعیین جمعیتی که متناسب با امکانات طبیعی و اقتصادی یک جامعه باشد سابقه‌ای طولانی در تاریخ تفکرات جمعیتی دارد. فکر جمعیت متناسب، به وسیله فلاسفه قدیم چین و یونان، کنفوسیوس، افلاطون و ارسطو و به دنبال آن‌ها به وسیله ژاک روسو، مونتسکیو، ولتر و صاحب‌نظران دیگر در قرن هیجده بیان شده است. در جامعه کشاورزی چین، فلاسفه چینی بر آن بودند تا حدی از تراکم جمعیت را که بتواند بیشترین بازدهی فردی را داشته باشد، تعیین کنند. در این راستا نقش دولت را مهم ارزیابی نمودند که برای رسیدن به بهترین و مطلوب‌ترین میزان تراکم جمعیت، دولت بایستی جمعیت اضافی را از مناطق پرجمعیت به مناطق کم جمعیت سوق دهد. نظریه حد متناسب جمعیت نخستین بار به طور رسمی طی سال‌های ۱۸۱۰ تا ۱۸۵۶ توسط کارل وینکل بلخ^۷ پروفیسور آلمانی مطرح شد. او ملت‌های جهان را به سه گروه ملت‌های کم جمعیت، ملت‌های پرجمعیت و ملت‌های با جمعیت متناسب تقسیم کرد. بعد از بلخ در فاصله سال‌های ۱۸۶۱ تا ۱۹۳۵ ادوین کانان و بعدها آلفرد سووی اندیشه حد متناسب جمعیت را بسط و گسترش دادند. سووی، نیل به هدف‌های اشتغال کامل، زندگی طولانی و بهداشت خوب، دانش و فرهنگ و رفاه و بهزیستی افراد را برای حد متناسب ذکر کرده است. سؤال این است که حد متناسب جمعیت چیست؟ تا مدت‌ها هنگامی که صحبت از حد متناسب جمعیت می‌شد، منظور حجم و تعداد جمعیت بود. پاره‌ای از کشورهای صنعتی غرب حدود ۵۰ میلیون نفر را حد متناسب جمعیت می‌دانستند. در حال حاضر هنگامی که صحبت از حد متناسب جمعیت می‌شود کمتر بر حجم و تعداد خاصی تأکید می‌شود و بیشتر میزان مناسبی از رشد جمعیت مدنظر است [جمعیت و توسعه با تأکید بر ایران (ده مقاله)، دکتر محمد میرزایی، مرکز مطالعات جمعیتی آسیا و اقیانوسیه، ۱۳۸۴].

جدول ۱- طبقه‌بندی صاحب‌نظران جمعیتی

طرفداران افزایش جمعیت	تمام مذاهب الهی (اسلام، زرتشت، مسیح، یهود)، سنت اوگوستین، سنت آمبرواز، سنت توماس دانکن، در جوامع نظامی باستان، امپراطوری ایران باستان، امپراطوری روم (ژول، سزار، آگوست)، از فلاسفه شرق ابن سینا، ماکیاول، کامپانلا، هانری چهارم، پیروان مکتب سوداگری (ویلیام تمپل، مون کرتین، توکر، میرابو، تورگو، دوپون دونمور)، بسیاری از جامعه‌شناسان از جمله آگوست کنت، امیل دورکهایم، آرسن دومون، فاشیسم ایتالیان (رژیم موسولینی)، فاشیسم آلمان (نازیسم)، علمای اقتصاد معاصر (ژان آکرمن، والت روستو، فرانسوا پرو)، دکتر لش، ویلیام گودوین، گنار میردال
مخالفان افزایش جمعیت	سنت پل، اوریژن، ترتولین، شاتوبریان، صاحب‌نظران و فلاسفه یونانی، اپیکوریان و رواقیان، پیروان تصوف (سنایی، عزالدین محمد کاشانی)، از بین فلاسفه و متفکران اسلامی (ابن مسکویه، ابوالعلائی معری، غزالی، خواجه نصیرالدین طوسی، جلال الدین دوانی)، نقطویان (محمود پسیخانی)، مالتوس، نئومالتوسین‌ها (پلاس، ریچارد کلاید، رابرد دیل اُون، دکتر دریسدال، وگت)
طرفداران تثبیت جمعیت	استوارت میل، لئونارد سیسموندی سوئیسی
طرفداران جمعیت متناسب	کارل وینکل بلخ، افلاطون، ارسطو، ابن خلدون، منتسکیو، ژان ژاک روسو، آلفرد سووی، ادوین کانان، لرد بورچیچ، ویره ورنه، شومپتر، ژان کلود شنه، جان بنگارت

مأخذ: احمد کتابی؛ نظریات جمعیت‌شناسی - تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۶۴

* نقدی بر برنامه‌های بین‌المللی جمعیتی در دهه‌های اخیر

زمان به بعد، برنامه‌های مدّونی برای این منظور به اجرا در آمد و هدفگذاری‌های میان‌مدت و بلندمدتی نیز برای آن در نظر گرفته شد که تصمیمات «اجلاس بین‌المللی جمعیت و توسعه (ICPD)»^۱ با ۶ هدف و ۳۱ شاخص برای مدت ۲۰ سال (۱۹۹۴ تا ۲۰۱۴) و به دنبال آن «آرمان‌های توسعه هزاره (MDG)»^۱ با ۸ آرمان، ۲۱ هدف و ۵۰ شاخص برای مدت ۱۵ سال (۲۰۰۰ تا ۲۰۱۵) از جمله مهم‌ترین آن‌ها است.

البته «آرمان‌های توسعه هزاره (MDG) در سال‌های اخیر با پایان بازه زمانی ۱۵ ساله‌اش، جای خود را به «آرمان‌های توسعه پایدار (SDG)» سپرده که در آن، ۱۷ آرمان برای مدت ۱۵ سال (۲۰۱۵ تا ۲۰۳۰) در نظر گرفته شده که جزئیات آن نیاز به بررسی در خصوص ارتباط مستقیم یا غیر مستقیم هر یک از آرمان‌ها با سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌های جمعیتی دارد.

اما دیری نپایید که پس از گسترش ادبیات و واژه‌نگاری‌هایی مانند بمب جمعیت، انفجار مولید، جنگ علیه جمعیت و ...، این واژه‌ها با کلید واژه‌های دیگری جایگزین شد و فرضیاتی که در خصوص رشد انفجاری مولید و ارتباط آن با

با وجود نظریه‌های فوق در طول تاریخ، در دهه‌های اخیر نئومالتوسین‌ها و سایر کسانی که نگرانی خود را از رشد جمعیت ابراز می‌داشتند فضا سازی گسترده‌ای را در این زمینه به راه انداختند که از آن جمله نگارش و انتشار کتبی تحت عنوان بمب جمعیت، جنگ علیه جمعیت و نظایر آن به ویژه کتاب بمب جمعیت نوشته پاول ارلیش (از پرفروش‌ترین کتاب‌های آن زمان) بود.

آن‌ها بر این موضوع تأکید می‌کردند که انفجار مولید^۱، بزرگترین انفجار شناخته شده در طول تاریخ است و این موضوع را با گسترش فقر و گرسنگی مرتبط می‌دانستند.

این فضا سازی آنقدر در افکار عمومی جا باز نمود که در زمانی که جمعیت دنیا از مرز ۵ میلیارد نفر در سال ۱۹۸۷ گذشت، از سال ۱۹۸۹ سالروز آن یعنی یازدهم ژوئیه را در تقویم سازمان ملل متحد به‌عنوان «روز جهانی جمعیت» نامگذاری نمودند تا مناسبتی باشد برای یادآوری هشدارها نسبت به افزایش جمعیت و مرور اقدامات انجام شده در جهت کنترل آن بخصوص برنامه‌های تنظیم خانواده. از آن

یک قرن اخیر و حتی اینکه هم‌اکنون نیز همچنان جمعیت آن سال به سال رو به افزایش است، چالش کاهش باروری و کاهش رشد جمعیت به‌عنوان یک چالش اصلی مطرح می‌شود، موضوعی است که در بخش‌های آتی تشریح خواهد شد.

چالشی که به‌خصوص درباره کاهش باروری در ایران در کتابی تحت عنوان «گذار باروری در ایران: انقلاب و تولید مثل»^{۱۲} از آن به‌عنوان رکورد بزرگ‌ترین و سریع‌ترین کاهش باروری یاد شده است.^{۱۴}

بنا بر این به‌منظور پرداختن دقیق ابعاد گوناگون «مسأله‌ی جمعیت در ایران» با استفاده از منابع علمی و رسمی معتبر، ذیلاً به مباحثی در خصوص سیمای وضعیت فعلی جمعیت ایران؛ روند تغییرات شاخص‌های جمعیتی ایران در طول زمان و مقایسه آن با میانگین‌های جهانی و منطقه‌ای^{۱۵}؛ پیش‌بینی آینده تحولات جمعیتی ایران مبتنی بر فرضیات ادامه روند کنونی متناسب با «سیاست‌های کلی جمعیت» ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری (مدّ ظلّه العالی) ارائه خواهد شد.

* سیمای فعلی وضعیت جمعیت ایران

در این بخش به بررسی وضعیت فعلی شاخص‌های جمعیتی کشور از لحاظ تعداد و رشد جمعیت، ساختار سنی و ترکیب جنسی جمعیت، نرخ مولید و همچنین ویژگی بارز جمعیت کنونی کشور می‌پردازیم تا تصویر حتی‌الامکان روشنی از شرایط فعلی جمعیت کشورمان در دست داشته باشیم.

تعداد، نرخ رشد و رتبه جمعیت ایران

برای درک بهتر وضعیت آماری جمعیت ایران، آن را با جمعیت جهان و کشورهای منطقه مقایسه می‌کنیم. از آنجا که جمعیت جهان طبق گزارش سال ۲۰۱۷ «چشم‌انداز جمعیت جهان»^{۱۶} از سوی بخش جمعیت‌شناسی دیپارتمان

فقر و گرسنگی گسترده مطرح شده بود، جای خود را به واژه‌هایی نظیر «زمستان جمعیتی»^{۱۱} و «سقوط جمعیتی»^{۱۲} داد. اینجا بود که اقتصاددانان و صاحب‌نظران برجسته غربی موضوع ارتباط کاهش مولید در اثر کنترل افراطی جمعیت را عاملی برای توقف رشد اقتصادی و آسیب‌های متعدد اقتصادی و اجتماعی بر زندگی بشری ارزیابی نمودند و از آن تحت عنوان خزان جمعیتی و زمستان جمعیتی نام می‌برند؛ هشدار می‌دهند که در جزئیات آن، نام کشورهای به چشم می‌خورد که بیشترین کاهش در شاخص‌های مربوط به باروری و رشد جمعیت را تجربه نموده‌اند و در میان معدود مثال‌هایی که از این دسته از کشورهای دنیا مطرح می‌شود، نام «ایران» به صورت یک مثال خاص به چشم می‌خورد! در این خصوص، بی‌تردید سیاست‌ها و برنامه‌هایی که در اثر غلبه‌ی هر یک از رویکردهای جمعیتی در کشور ما به وجود آمده، بر این پدیده بی‌تأثیر نبوده و آمارهایی که در این گزارش ارائه می‌شود نیز مبین این تأثیرها خواهد بود. از جمله مهم‌ترین این برنامه‌ها که اقدامات اساسی و تصویب قوانین دیگری را پس از خود در دهه‌های اخیر به دنبال داشت، برنامه اول توسعه مصوب سال ۱۳۶۷ مجلس شورای اسلامی است. در بند «ج» تصویر کلان این برنامه تحت عنوان «خطوط کلی سیاست تحدید مولید کشور»، کاهش نرخ باروری از ۶/۴ مولود زنده به دنیا آمده در طی دوران بالقوه باروری یک زن (سال ۱۳۶۵) به ۴ نوزاد در سال ۱۳۹۰ هدفگذاری شده است.

اما اینکه چرا با وجود ۸ برابر شدن جمعیت ایران در کمتر از

معادل ۲۰/۱ میلیون نفر، میانسالان (۳۰ تا ۶۴ ساله) با ۴۴/۸ درصد معادل ۳۵/۸ میلیون نفر و سالمندان (۶۵ ساله و بیشتر) با ۶/۱ درصد معادل ۴/۹ میلیون نفر. از آنجا که تعریف استاندارد سن سالمندی به ویژه در حوزه سلامت و بهداشت سنین ۶۰ ساله و بیشتر است، بنا بر این با این تعریف جمعیت سالمند در کشورمان در سال ۱۳۹۰ با ۹/۳ درصد معادل ۷/۴ میلیون نفر بوده است که هم درصد و هم تعداد سالمندان در برنامه‌ریزی‌های مربوطه از اهمیت فراوان برخوردار است.

از لحاظ ترکیب جنسی جمعیت ایران می‌توان گفت با ترکیب حدوداً ۵۰/۱ درصدی مردان و ۴۹/۹ درصدی زنان در سال ۱۳۹۵ که در سال‌های مختلف نیز تفاوت چندانی با این درصد به وجود نیامده است، هرم جمعیتی کشورمان یک هرم متقارن است و در هر سن جمعیت جنس مذکر (پسر یا مرد) و مؤنث (دختر یا زن) بسیار به هم نزدیک و تقریباً برابر است.

ساختار ترکیب سنی و جنسی جمعیت را می‌توان به تفکیک تک سن و با مشخص نمودن گروه‌های عمده سنی در هرم

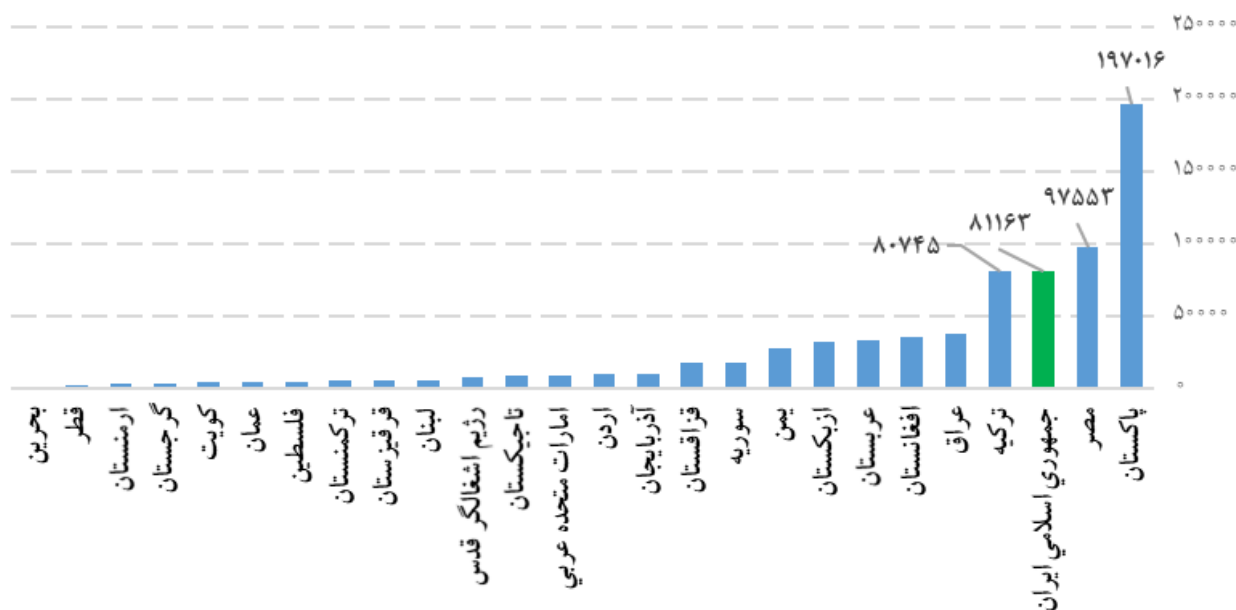
اقتصادی-اجتماعی سازمان ملل متحد^{۱۷} از مرز ۷ میلیارد و ۵۵۰ میلیون نفر عبور نموده، جمهوری اسلامی ایران با برآورد جمعیت بالغ بر ۸۳ میلیون نفر در سال ۱۳۹۸، حدود یک درصد جمعیت جهان را به خود اختصاص داده است. طبق گزارش مزبور، رتبه جمعیت ایران در جهان ۱۸، در آسیا نهم و در منطقه سوم (بعد از پاکستان و مصر و با اندکی اختلاف، قبل از ترکیه) است. طبق آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ متوسط نرخ رشد جمعیت ایران در فاصله دو سرشماری اخیر برابر با ۱/۲۴ درصد به دست آمده است.

ساختار سنی و ترکیب جنسی جمعیت

ساختار جمعیت ایران از لحاظ سنی را می‌توان در چهار گروه کلی تحت عنوان «گروه‌های عمده سنی» بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن اجرا شده در کشور در سال ۱۳۹۵ به این شرح ارائه نمود:

کودکان و نوجوانان (زیر ۱۵ سال) با ۲۴/۰ درصد معادل ۱۹/۲ میلیون نفر، جوانان (۱۵ تا ۲۹ ساله) با ۲۵/۱ درصد

شکل ۱- جمعیت ایران و کشورهای منطقه در سال ۲۰۱۷

مأخذ: سازمان ملل متحد، گزارش چشم‌انداز جمعیت جهان، ۲۰۱۷

۱۵ تا ۲۹ ساله و ۴۴/۸ درصد جمعیت میانسالان ۳۰ تا ۶۴ ساله) رسیده است.

کشورهای دنیا می‌توانند با مدیریت صحیح این دوران و بهره‌گیری از فرصت‌های استثنائی به وجود آمده‌ی حاصل از آن، با افزایش میزان تولید نسبت به مصرف (به دلیل بیشتر بودن جمعیت تولیدکننده یا مولد نسبت به جمعیت صرفاً مصرف‌کننده) و در نتیجه افزایش پس‌اندازهای ملی در سطح کلان، بر بسیاری از مسائل دوران سالمندی خود فائق آیند. در عین حال باید توجه داشت که در صورت عدم مدیریت صحیح، این فرصت ممکن است به تهدیدی جدی تبدیل شود که در کشورهایی مانند ونزوئلا این پدیده به وضوح رخ داده است.

فاز پنجره جمعیتی در ایران در شکل ۳ نشان می‌دهد که این پنجره از حدود سال ۱۳۸۰ آغاز شده و تا سال ۱۴۳۰ ادامه خواهد داشت.

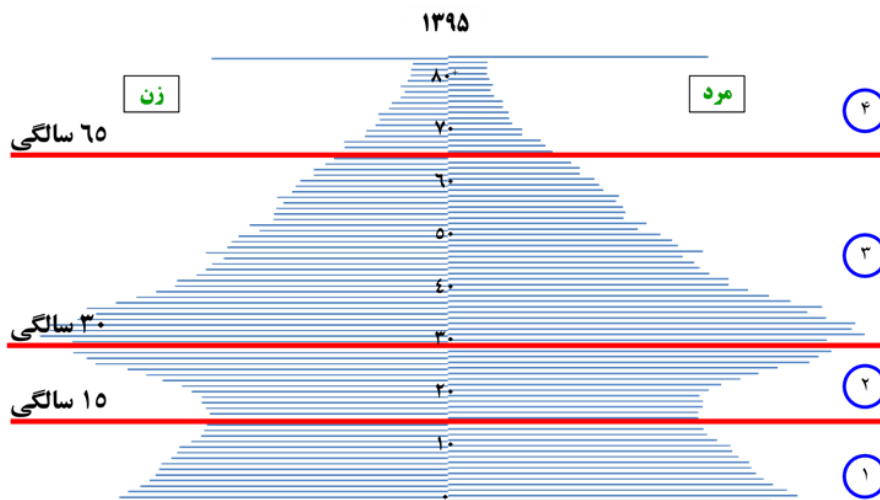
این فاز پنجره جمعیتی به قدری حائز اهمیت است که مقوله جدیدی تحت عنوان «سود جمعیتی»^{۱۸} در دنیا و به‌خصوص از سوی صندوق جمعیت ملل متحد مطرح شده که اثر تغییرات ساختار سنی جمعیت هر کشور را در رشد اقتصادی

سنی شکل ۲ ملاحظه نمود که در آن، محور عمودی شامل سن و محورهای افقی شامل تعداد مردان و زنان در سمت راست و چپ شکل است.

«پنجره جمعیتی»، فرصت و امتیاز شرایط کنونی جمعیت کشور

در سیمای وضعیت فعلی جمعیت کشورمان، یک امتیاز ویژه و فرصت طلایی نیز در شرایط کنونی وجود دارد که در متن ابلاغیه سیاست‌های کلی جمعیت نیز با عبارت «پویندگی، بالندگی و جوانی جمعیت کنونی کشور به‌عنوان یک فرصت و امتیاز» به آن اشاره شده و در متون تخصصی جمعیت‌شناسی از آن تحت عناوینی نظیر «پنجره جمعیتی»، «پنجره فرصت جمعیتی» و ... یاد می‌شود. در واقع این فرصت طلایی، وضعیت است که حاصل جمع جمعیت جوان و میانسال (۱۵ تا ۶۴ ساله) یک کشور که «جمعیت مولد» یا «جمعیت بالقوه فعال از نظر اقتصادی» نامیده می‌شود به حداکثر میزان خود در طول دوران حدوداً صد ساله توسعه‌یافتگی آن کشور می‌رسد و هم‌اکنون طبق آخرین سرشماری، این میزان به ۶۹/۹ درصد یعنی بیش از دو سوم جمعیت کشور (حاصل جمع ۲۵/۱ درصد جمعیت جوانان

شکل ۲- هرم سنی و جنسی جمعیت ایران - ۱۳۹۵

مأخذ: مرکز آمار ایران - سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵

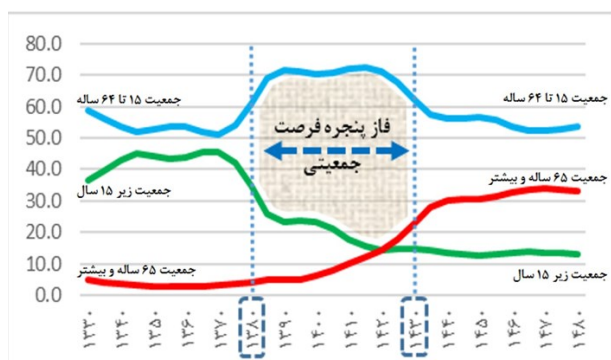
(GDP) آن کشور ارزیابی می‌کند. این ارزیابی برای مناطق مختلف دنیا در جدول ۲ نشان داده شده است.

تعداد و میزان خام مولید

طبق آخرین آمار ثبت مولید در کشور، در سال ۱۳۹۷ تعداد یک میلیون و ۳۶۷ هزار ولادت به ثبت رسیده که در مقایسه با سال قبل آن، تعداد ۱۲۰ هزار کاهش داشته است. این مقدار کاهش که برای سومین سال متوالی در سال‌های اخیر روند کاهشی را نشان داده است، پس از حدود ۴۱ هزار کاهش برای دوره ۱۳۹۶ نسبت به ۱۳۹۵ و ۴۲ هزار کاهش برای دوره ۱۳۹۵ نسبت به ۱۳۹۴ مشاهده شده است.

شاخص مهم دیگر در زمینه سیمای وضعیت فعلی جمعیت، میزان خام مولید است که حاصل تقسیم تعداد مولید به ازای هر هزار نفر جمعیت است و از آن برای یک مقایسه اولیه و نه لزوماً خیلی دقیق از شدت میزان ولادت در طول زمان یا مقایسه کشورهای مختلف دنیا یا به‌عنوان مثال استان‌های مختلف کشور استفاده می‌شود. استفاده از این شاخص از این جهت اهمیت دارد که به دلیل فقدان اطلاعات تفصیلی برای محاسبه شاخص‌های کاملاً دقیق باروری در کشورهای مختلف دنیا، سازمان‌های بین‌المللی و

شکل ۳- فاز پنجره جمعیتی در ایران

مأخذ داده‌ها: سازمان ملل متحد، گزارش چشم‌انداز

جمعیت جهان، ۲۰۱۷

منابع جمعیت‌شناسی آن را با کارکردهای اولیه‌ای که اشاره شد پذیرفته‌اند و همین مقایسه اولیه مبنای اطلاع از تفاوت‌های قابل توجه در میزان باروری مناطق و زمان‌های مختلف است. در واقع چنانچه مقایسه‌ای در زمینه آمار مولید بخواهد صورت گیرد، در گام اول با تعداد مطلق ولادت‌ها نمی‌توان به نتیجه رسید و مثلاً استان تهران به دلیل برخورداری از بزرگ‌ترین جمعیت در بین استان‌های کشور، بیشترین آمار ولادت در سال‌های مختلف را داشته و در نتیجه همواره در رتبه اول قرار خواهد داشت؛ اما وقتی اثر بزرگ بودن جمعیت با تقسیم تعداد ولادت‌ها بر جمعیت هر

استان خنثی می‌شود، قابلیت مقایسه اولیه به وجود می‌آید. با این احتساب نرخ خانم ثبت مولید در کشور با ثبت حدود یک میلیون و ۳۶۷ هزار ولادت در سال ۱۳۹۷ در حدود ۱۶/۷ در هزار (یعنی حدود ۱۷ ولادت به ازای هر هزار نفر جمعیت) است. از آنجا که مقایسه این نرخ در سطوح جغرافیایی مختلف و روی نقشه کمک شایانی به درک اختلافات جغرافیایی در خصوص این شاخص می‌نماید و حتی در سطح یک

جدول ۲- سهم «سود جمعیتی» در رشد «سرانه GDP» مناطق مختلف جهان

How big are the dividends?				
The second has typically been even larger than the first.				
	Demographic Dividends: contribution to growth in GDP/N ¹			Actual growth in GDP/N ¹
	First	Second	Total	
Industrial economies	0.34	0.69	1.03	2.25
East and Southeast Asia	0.59	1.31	1.90	4.32
South Asia	0.10	0.69	0.80	1.88
Latin America	0.62	1.08	1.70	0.94
Sub-Saharan Africa	-0.09	0.17	0.08	0.06
Middle East and North Africa	0.51	0.70	1.21	1.10
Transition economies ²	0.24	0.57	0.81	0.61
Pacific Islands	0.58	1.15	1.73	0.93

مأخذ داده‌ها: وب‌سایت بین‌المللی حساب‌های ملی انتقالات

(<http://www.ntaccounts.org>, 2018)

زوج، رفته‌رفته نسل‌ها به نحو مطلوب جایگزین نشده و رشد منفی جمعیت را رقم خواهد زد. این رقم در مناطق شهری ۱/۸۶ و در مناطق روستایی ۲/۳۸ فرزند به دست آمده و در استان‌های مختلف نیز متفاوت است که رتبه استان‌ها در شکل ۵ نشان داده شده است.

شایان ذکر است سازمان‌های ملل متحد در گزارش چشم‌انداز جمعیتی جهان (۲۰۱۷) این شاخص را برای ایران در دوره ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۰ رقم ۱/۶۲ فرزند محاسبه و منتشر نموده‌اند. همچنین طبق همین گزارش، رتبه ایران در بین ۲۶ کشور منطقه، ۲۵ است که در شکل ۶ نشان داده شده است.

سالخوردگی جمعیت

چنانچه بخواهیم ارزیابی‌ای از میزان سالخوردگی جمعیت کشور داشته باشیم که مشخص کند ایران چه مرحله‌ای از تحولات جمعیتی خود را در مواجهه با سالخوردگی جمعیت تجربه می‌کند، از تقسیم‌بندی شرایاک و زیگل در این زمینه استفاده می‌کنیم. در این تقسیم‌بندی، نسبت افراد بالای ۶۵ سال به افراد کمتر از ۱۵ سال به‌عنوان «شاخص سالخوردگی جمعیت» به کار می‌رود و در صورتی که رقم حاصله کمتر از ۱۵ باشد، جمعیت جوان، بین ۱۵ تا ۳۰ میانسال و بیش از ۳۰ سالمند ارزیابی می‌شود. با توجه به رقم ۲۵/۴ به دست آمده در سرشماری ۱۳۹۵ برای این شاخص، ایران در مرحله میانسالی قرار دارد.

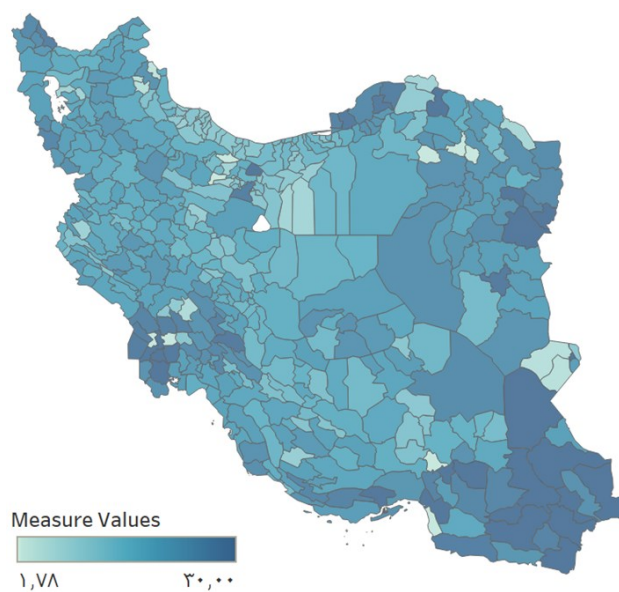
اما از آنجا که رقم این شاخص در استان‌های مختلف متفاوت است، چنانچه بخواهیم استان‌های کشور را از لحاظ شاخص سالخوردگی جمعیت مقایسه نماییم، این مقایسه در شکل ۷ انجام شده که استان‌هایی که از نظر این شاخص وارد مرحله سالمندی جمعیت شده‌اند، استان‌های گیلان، مازندران، مرکزی، تهران، اصفهان، همدان، آذربایجان شرقی و سمنان هستند و رابطه این وضعیت با پایین بودن باروری در این استان‌ها نیز مشهود است.

استان نیز الگوهای متفاوتی وجود دارد، بنا بر این با در دست داشتن اطلاعات جمعیتی شهرستان‌های کشور در سرشماری سال ۱۳۹۵ این نرخ برای شهرستان‌ها روی شکل ۴ نشان داده شده است که مناطق پررنگ‌تر نشان‌دهنده نرخ موالید بالاتر و مناطق کم‌رنگ‌تر نشان‌دهنده نرخ موالید پایین‌تر است.

نرخ باروری کل (TFR)^{۱۹}

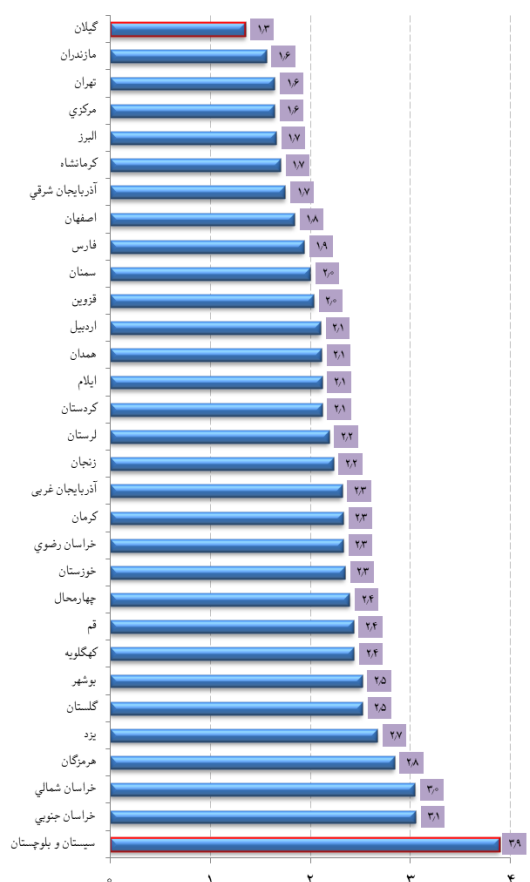
نرخ باروری کل که از حاصل جمع نرخ‌های باروری ویژه‌ی گروه‌های سنی به دست می‌آید نشان‌دهنده‌ی متوسط تعداد مولود زنده به دنیا آمده در طی دوران بالقوه باروری یک زن (معمولاً سنین ۱۵ تا ۴۹ سالگی) است. این نرخ با استفاده از روش فرزندان خود (OCM)^{۲۰} برای پنج سال منتهی به سرشماری ۱۳۹۵ برابر با ۲/۰۱ فرزند به دست آمده که با وجود افزایش نسبی نسبت به دوره منتهی به سرشماری ۱۳۹۰، از سطح جانشینی^{۲۱} یعنی رقم ۲/۱ کمتر است. این بدین معنی است که با جایگزینی کمتر از دو فرزند برای هر

شکل ۴- نرخ ثبت ولادت شهرستان‌های کشور - ۱۳۹۵

مأخذ داده‌ها: سازمان ثبت احوال کشور - سالنامه آمارهای جمعیتی مرکز آمار ایران - سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵

شکل ۵- نرخ باروری کل در پنج سال منتهی به سال ۱۳۹۵ در استان‌های کشور

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران - سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵

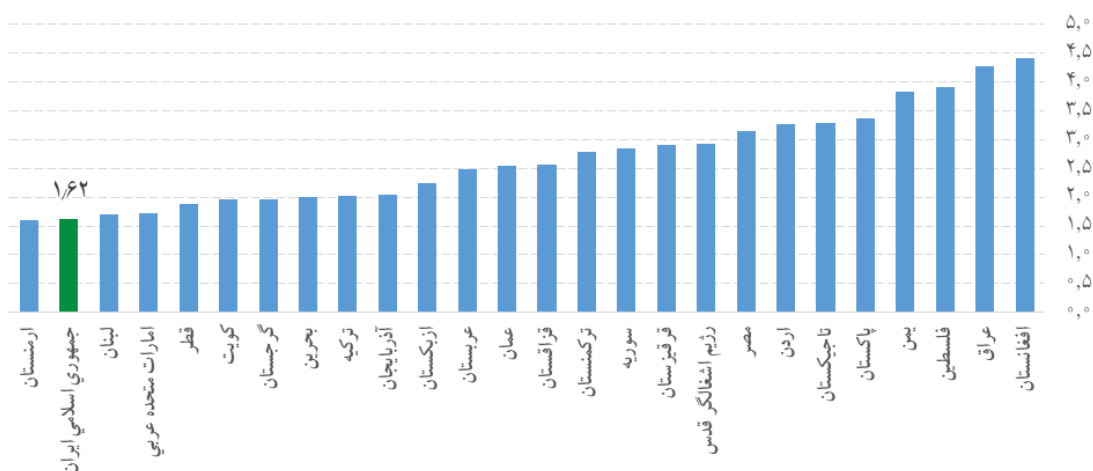
شکل ۸ نیز این وضعیت را روی نقشه کشور به تفکیک شهرستان‌ها نشان داده و چنانچه این شکل را با شکل ۴ (نرخ ثبت ولادت استان‌های کشور) مقایسه نمایم، رابطه معکوس بین نرخ موالید و شاخص سالخوردگی با وضوح بیشتری می‌توان دریافت.

* روند تغییرات شاخص‌های جمعیتی و مقایسه‌های جهانی و منطقه‌ای

جمعیت و متوسط بُعد خانوار

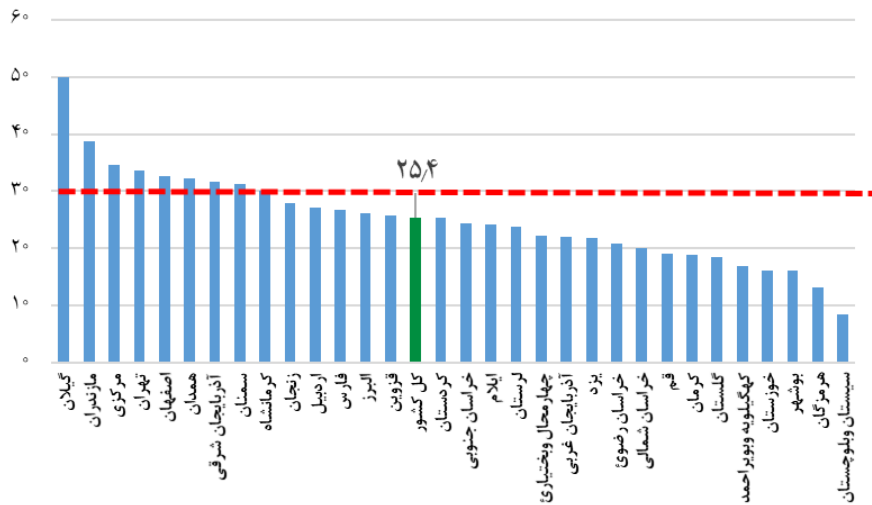
روند تغییرات تعداد جمعیت، متوسط رشد سالانه جمعیت و متوسط بُعد خانوار از اولین سرشماری عمومی نفوس و مسکن انجام شده در سال ۱۳۳۵ تا آخرین آن در سال ۱۳۹۵ در جدول ۳ ارائه شده است. همان‌طور که در این جدول نشان داده شده، رشد جمعیت تا سال ۱۳۶۵ روند افزایشی داشته و پس از آن روند کاهشی به خود گرفته و به رقم ۱/۲۴ در آخرین سرشماری رسیده است. بنا بر این در ادامه آنچه که در بخش قبل در ارائه سیمای وضعیت فعلی شاخص‌های جمعیتی در خصوص شاخص رشد جمعیت ارائه نمودیم می‌توان گفت با وجود اینکه در آنجا امکان اظهار نظر

شکل ۶- نرخ باروری کل در کشورهای منطقه - ۲۰۱۷

مأخذ داده‌ها: سازمان ملل متحد، گزارش چشم‌انداز جمعیت جهان، ۲۰۱۷

شکل ۷- شاخص سالخوردگی جمعیت در استان‌های کشور - ۱۳۹۵

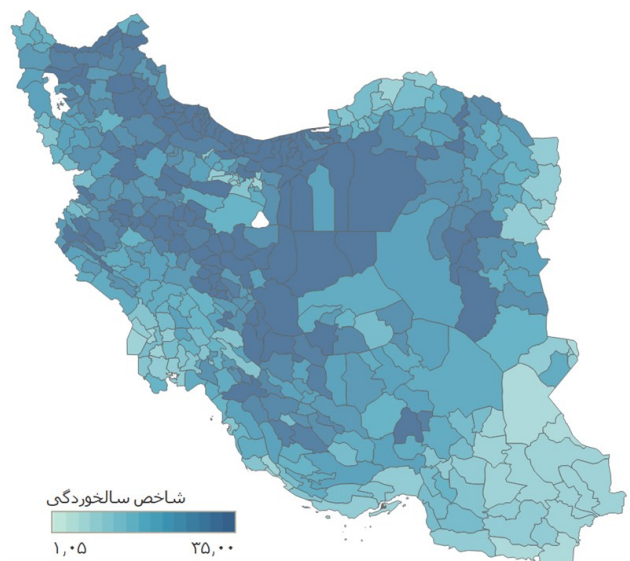

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران - سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵

در خصوص زیاد، کم یا مناسب بودن این شاخص وجود نداشت، اما اکنون این سؤال جدی مطرح است که آیا اساساً این «روند کاهشی» می‌تواند مطلوب کشور باشد یا نه؟ سؤال جدی دیگر نیز این است که آیا این امکان وجود دارد که با ادامه این روند کاهشی رشد جمعیت، این میزان به صفر برسد و سپس روند منفی شدن را پی بگیرد؟ از آنجا که در صورت منفی شدن رشد جمعیت، شاهد کاهش سالانه تعداد جمعیت خواهیم بود، لذا به هیچ وجه نمی‌توان به سادگی از کنار آن گذشت و نسبت به این سؤال تخصصی بی‌تفاوت بود؛ چرا که تبعات رشد منفی جمعیت و تأثیراتی که بر ترکیب سنی جمعیت و سایر تعاملات بین نسلی و در پی آن تأثیر بر سایر شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خواهد داشت غیرقابل اغماض است. پاسخ این سؤالات جدی را در بخش پیش‌بینی‌های جمعیتی و پیامدهای آن دنبال خواهیم نمود.

از طرفی، همانطور که در ستون آخر جدول ۳ نیز مشاهده می‌شود، متوسط بُعد خانوار یا همان متوسط تعداد افراد در خانوارهای کشور نیز متناسب با کاهش رشد جمعیت بعد از سال ۱۳۶۵، روند کاهشی به خود گرفته تا جایی که از حدود

شکل ۸- شاخص سالخوردگی جمعیت در شهرستان‌های کشور - ۱۳۹۵

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران - سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵

جدول ۳- روند تغییرات تعداد جمعیت، متوسط رشد سالانه جمعیت و تعداد خانوارها و متوسط بُعد خانوار

سال	جمعیت	متوسط رشد سالانه (درصد)	تعداد خانوار	بُعد خانوار
۱۳۳۵	۱۸,۹۵۴,۷۰۴	-	۳,۹۸۵,۶۸۰	۴/۸
۱۳۴۵	۲۵,۷۸۸,۷۲۲	۳/۱	۵,۱۶۷,۱۹۲	۵/۰
۱۳۵۵	۳۳,۷۰۸,۷۴۴	۲/۷	۶,۷۱۱,۶۲۸	۵/۰
۱۳۶۵	۴۹,۴۴۵,۰۱۰	۳/۹	۹,۶۷۳,۹۳۱	۵/۱
۱۳۷۵	۶۰,۰۵۵,۴۸۸	۱/۹	۱۲,۳۹۸,۲۳۵	۴/۸
۱۳۸۵	۷۰,۴۹۵,۷۸۲	۱/۶	۱۷,۵۰۱,۷۷۱	۴/۰
۱۳۹۰	۷۵,۱۴۹,۶۶۹	۱/۳	۲۱,۱۸۵,۶۴۷	۳/۶
۱۳۹۵	۷۹,۹۲۶,۲۷۰	۱/۲	۲۴,۱۹۶,۰۳۵	۳/۳

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران - سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵

دو یا سه نسل منجر به بروز تحولاتی در شاخص رشد جمعیت در جهت منفی شدن آن و همچنین بر هم خوردن ساختار سنی جمعیت خواهد شد که عدم پیشگیری به موقع از ادامه این روند، تبعات جبران‌ناپذیری را در عرصه مسائل مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی رقم خواهد زد.

برای درک بهتر میزان تحولات فرزندآوری در دهه‌های اخیر از یک مثال آماری و در عین حال واقعی ساده استفاده می‌کنیم. طبق آمارهای موجود، در سال ۱۳۶۵ جمعیت زنان ۱۵ تا ۴۹ ساله (در سن باروری) در حدود ۱۰ میلیون و ۵۰۰ هزار نفر بوده که از این تعداد زن، سالانه در حدود ۲ میلیون ولادت به ثبت رسیده است. با گذشت سه دهه یعنی ۳۰ سال، در سال ۱۳۹۵ جمعیت زنان ۱۵ تا ۴۹ ساله به حدود ۲۲ میلیون و ۷۰۰ هزار نفر می‌رسد که از این تعداد زن فقط در حدود یک میلیون و ۵۳۰ هزار ولادت به ثبت رسیده و با مقایسه تغییرات در طی چند دهه مذکور، مشاهده می‌شود که با وجود افزایش جمعیت زنان در سن باروری به میزان ۱۲ میلیون نفر (حدود ۲/۲ برابر)، تعداد مولید حدود ۵۰۰ هزار مورد (حدود ۰/۸ برابر) کمتر شده که با در نظر گرفتن هردوی این تغییرات، در سال ۱۳۹۵ کاهش در حدود ۲/۸ برابر نسبت به ولادت‌های مورد انتظار با الگوی نرخ باروری

۵ نفر در آن سال به حدود ۳/۳ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است. این امر، رابطه تنگاتنگ بین کاهش بُعد خانوار و رشد جمعیت را نشان می‌دهد که این روابط چندگانه را با ارائه سایر شاخص‌های جمعیتی در ادامه پی خواهیم گرفت.

نرخ باروری کل (TFR)

شاخص «نرخ باروری کل» که در سال ۱۳۶۵ در حدود ۶/۴ فرزند بوده، در برنامه اول توسعه در سال ۱۳۶۷ (بند ج، خطوط کلی سیاست تحدید مولید کشور) به گونه‌ای هدفگذاری شد که تا سال ۱۳۹۰ به حدود ۴ فرزند کاهش یابد. اما آنچه در روند این شاخص به چشم می‌خورد حاکی از آن است که این هدفگذاری در همان ابتدای دهه هفتاد محقق شده بود و استمرار فعالیت‌های کنترلی به گونه‌ای تأثیر گذاشت که در سال هدف برنامه یعنی ۱۳۹۰، مقدار این شاخص به جای رقم ۴، به رقمی در حدود ۱/۷۴ کاهش یافت؛ کاهش‌ی که نه تنها به زعم بسیاری از مستندات و مقالات علمی ارائه شده در این زمینه در داخل و خارج از کشور در نوع خود بی‌نظیر بود، بلکه به دلیل عبور از خط قرمز آن یعنی سطح جان‌نشینی (باروری حدود ۲/۱)، زنگ خطر چالش‌های جدی را در تحولات جمعیتی به صدا درآورد. به بیان ساده، چنانچه کمتر از ۲ فرزند به جای هر زوج جایگزین شوند، این عدم جایگزینی صحیح جمعیتی پس از

گروه سنی سالمندان نیز متناسب با روند تغییرات شاخص رشد جمعیت در جدول ۲ از سال ۱۳۶۵ رو به افزایش گذاشته و از حدود ۳ درصد در آن سال به حدود ۶/۱ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است. این نکته را یادآور می‌شود که سن سالمندی طبق استانداردهای سازمان جهانی بهداشت ۶۰ ساله و بیشتر است که در این جدول به سبب رسیدن جمع اجزاء در گروه‌های عمده سنی به رقم ۱۰۰، ۶۵ ساله و بیشتر درج شده است. لذا طبق تعریف استاندارد، جمعیت ۶۰ ساله و بیشتر کشور حدود ۷/۴ میلیون نفر و رشد آن بین

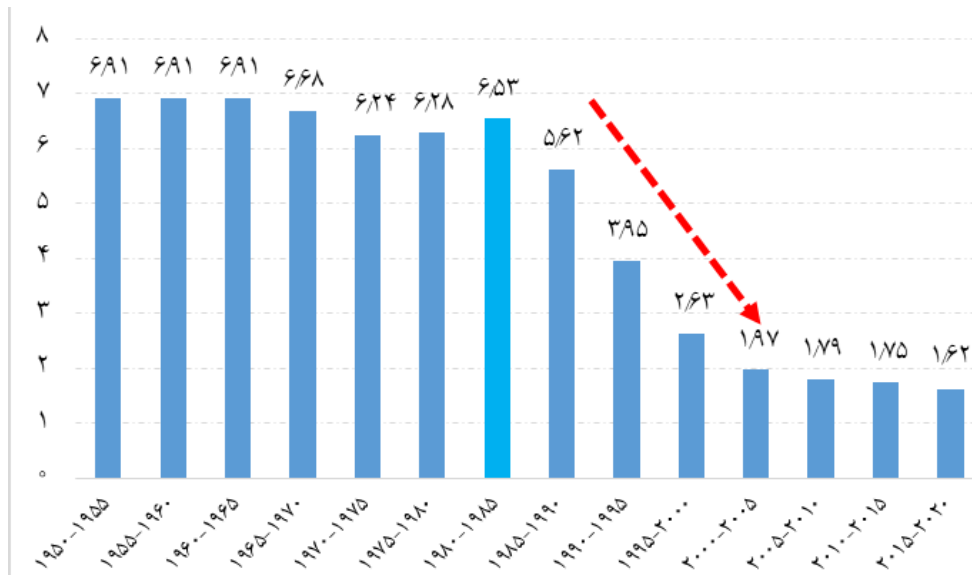
عمومی «(GFR)»^{۲۲} حاصل تقسیم ولادت‌ها بر جمعیت زنان در سن باروری» در دهه‌ی ۱۳۶۰ به دست می‌آید!

روند کاهشی نرخ باروری کل در ایران بر اساس آمارهای بین‌المللی منتشر شده، در شکل ۹ آمده است.

ساختار سنی جمعیت

در زمینه تغییرات ساختار سنی جمعیت چنانکه جدول ۴ نشان می‌دهد، روند این تغییرات در گروه‌های عمده سنی از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵ به گونه‌ای است که نشان می‌دهد سهم

شکل ۹- روند تغییرات نرخ باروری کل در ایران

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران - سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵

جدول ۴- سهم گروه‌های عمده سنی طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰

سال	۰ تا ۱۴ ساله (کودکان و نوجوانان)	۱۵ تا ۲۹ ساله (جوانان)	۳۰ تا ۶۴ ساله (میانسالان)	۶۵ ساله و بیشتر (سالمندان)
آبان ۱۳۳۵	۴۲٫۲	۲۳٫۴	۳۰٫۴	۴٫۰
آبان ۱۳۴۵	۴۶٫۱	۲۱٫۷	۲۸٫۳	۳٫۹
آبان ۱۳۵۵	۴۴٫۵	۲۵٫۲	۲۶٫۷	۳٫۵
آبان ۱۳۶۵	۴۵٫۵	۲۶٫۴	۲۵٫۱	۳٫۰
آبان ۱۳۷۵	۳۹٫۵	۲۸٫۴	۲۷٫۷	۴٫۳
آبان ۱۳۸۵	۲۵٫۱	۳۵٫۴	۳۴٫۳	۵٫۲
آبان ۱۳۹۰	۲۳٫۴	۳۱٫۵	۳۹٫۳	۵٫۷
آبان ۱۳۹۵	۲۴٫۰	۲۵٫۱	۴۴٫۸	۶٫۱

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران - سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵

بالای ۳۰ سال همچنان ادامه خواهد داشت.

تعداد جمعیت

جمعیت ایران طبق پیش‌بینی‌های رسمی مرکز آمار ایران مبتنی بر ثابت بودن مفروضات کنونی که در جدول ۵ نشان داده شده، در یک سناریوی خوش‌بینانه یعنی کاهش ملایم باروری از سطح فعلی به رقم ۱/۸۵ فرزند، تا سال ۱۴۳۰ به حدود ۱۰۱ میلیون نفر خواهد رسید.

نرخ رشد جمعیت

همانگونه که در شکل ۱۲ نشان داده شده، در هر چهار سناریوی پیش‌بینی نرخ رشد جمعیت، این نرخ روند نزولی خواهد داشت.

ساختار سنی جمعیت

طبق پیش‌بینی‌های منابع بین‌المللی که در شکل ۱۳ نشان داده شده، ساختار سنی جمعیت ایران از یک ساختار کاملاً جوان در سال‌های گذشته، به یک ساختار کاملاً سالخورده تغییر خواهد نمود که این الگوی هرم سنی، مختص کشورهای توسعه‌یافته‌ی اروپایی است که سالمندی جمعیت را تجربه می‌کنند.

* بحث و نتیجه‌گیری

همانگونه که در ابتدا نیز اشاره شد، رویکردهای جمعیتی مختلفی به‌خصوص در تاریخ معاصر در کشورهای دنیا از جمله ایران شکل گرفته و متناسب با آن، سیاست‌ها و برنامه‌های مختلفی نیز در سطح ملی و بین‌المللی به اجرا در آمده است. نتیجه و تأثیر این سیاست‌ها و برنامه‌ها نیز در هر یک از بخش‌های بعدی گزارش در قالب آمار و ارقام رسمی مراجع آماری ملی و بین‌المللی گردآوری و ارائه شد که نشان دهنده‌ی وضعیت گذشته، حال و آینده و روند تحولات جمعیتی کشور در مقایسه با سایر کشورهای منطقه است. آنچه در این میان مهم است این است که شاخص‌های کلیدی

دو سرشماری ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ در حدود ۳/۶۲ درصد یعنی حدود ۳ برابر رشد جمعیت کل کشور به دست آمده است. این تغییرات نیز گویای این مطلب است که نه تنها رابطه سهم گروه سنی سالمندان در جمعیت را نیز به رابطه بین بُعد خانوار و شاخص رشد جمعیت اضافه نمود، بلکه تصور اینکه سهم ۶/۱ درصدی در سیمای وضعیت فعلی شاخص‌های جمعیتی سهم قابل توجهی نیست را به چالش کشیده و ضرورت توجه به بررسی روند آن را بیش از پیش نمایان می‌سازد؛ روندی که سؤال جدی دیگری را در ذهن متبادر می‌سازد که تا چه حد این سهم و تعداد آن در جمعیت کشورمان افزایش پیدا خواهد نمود و چگونه باید با این پدیده مواجه شد؟ پاسخ این نیز در بخش پیش‌بینی‌های جمعیتی بهتر روشن خواهد شد.

نکته بسیار حائز اهمیت دیگری که در جدول ۴ مشهود است، کاهش سهم جمعیت جوان در فاصله‌ی سه سرشماری اخیر یعنی سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ از ۳۵/۴ درصد به ۳۱/۵ درصد و سپس ۲۵/۱ درصد است که حتی تأثیر فعلی آن را بر سایر شاخص‌های اجتماعی نظیر کاهش مداوم آمار ازدواج در سال‌های اخیر متأثر از این کاهش می‌توان به وضوح ملاحظه نمود که در بخش مربوطه به تفصیل پرداخته خواهد شد.

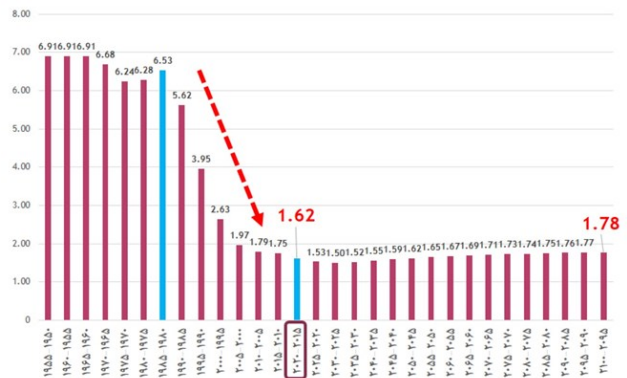
* پیش‌بینی‌های جمعیتی ایران

نرخ باروری کل (TFR)

روند نرخ باروری کل در ایران طبق گزارش‌های بین‌المللی موجود در شکل ۱۰ نشان می‌دهد با ادامه فرضیات کنونی، حتی تا سال ۱۴۸۰ (۲۱۰۰ میلادی) نیز نرخ باروری به سطح جان‌شینی نخواهد رسید و حداکثر تا ۱/۷۸ فرزند افزایش خواهد یافت.

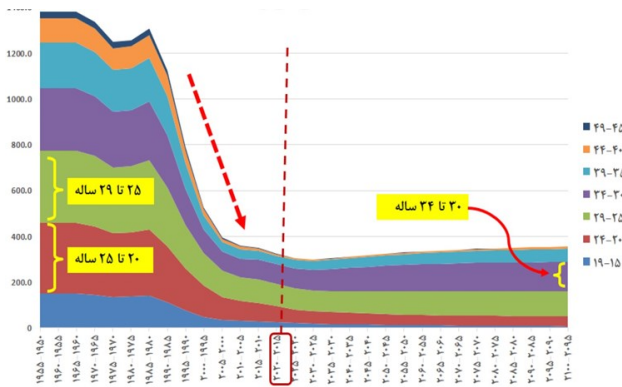
ترکیب نرخ باروری ویژه‌ی گروه‌های سنی مادران نیز در شکل ۱۱ نیز نشان می‌دهد افزایش سهم فرزندان مادران

شکل ۱۰- نرخ باروری کل در ایران

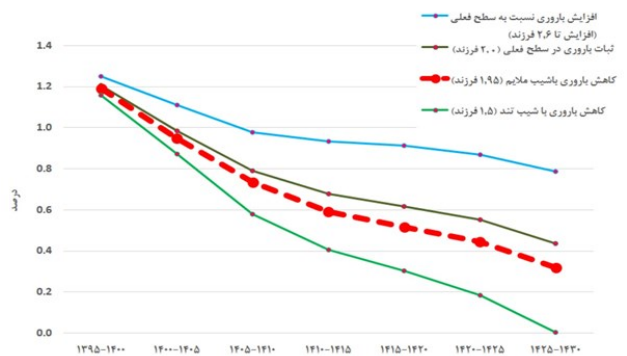
مأخذ داده‌ها: سازمان ملل متحد، گزارش چشم‌انداز جمعیت جهان، ۲۰۱۷

شکل ۱۱- نرخ باروری ویژه سنی در ایران

مأخذ داده‌ها: سازمان ملل متحد، گزارش چشم‌انداز جمعیت جهان، ۲۰۱۷

شکل ۱۲- پیش‌بینی نرخ رشد جمعیت ایران در ۴ سناریوی تغییرات باروری

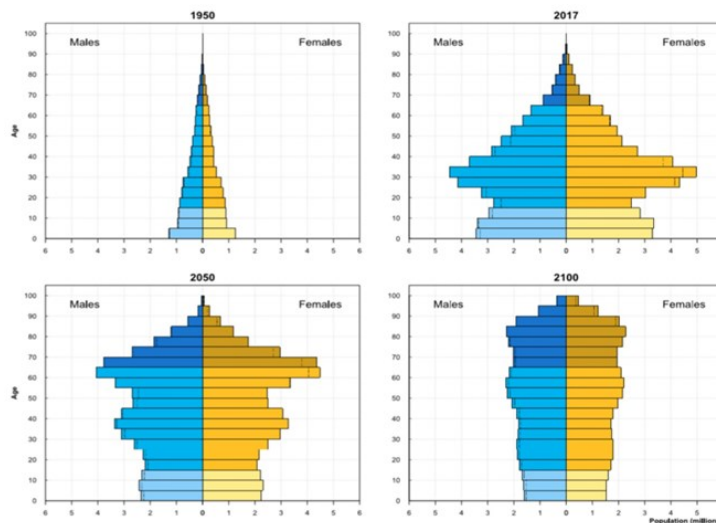
مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران - درگاه ملی آمار به آدرس www.amar.org.ir

جدول ۵- پیش‌بینی جمعیت ایران در ۴ سناریوی تغییرات باروری

جمعیت به هزار			
شرح	افزایش باروری نسبت به سطح فعلی (افزایش تا ۲.۶ فرزند)	ثبات باروری در سطح فعلی	کاهش باروری با شیب ملایم (۱.۹۵ فرزند)
۱۴۰۰	۸۵۱۵۹	۸۴۹۷۴	۸۴۹۱۲
۱۴۰۵	۸۹۹۹۱	۸۹۲۳۶	۸۹۰۲۲
۱۴۱۰	۹۴۴۷۲	۹۲۸۲۱	۹۲۳۳۹
۱۴۱۵	۹۸۹۵۹	۹۶۰۰۹	۹۵۱۰۴
۱۴۲۰	۱۰۳۵۶۶	۹۹۰۱۴	۹۷۵۹۱
۱۴۲۵	۱۰۸۱۴۸	۱۰۱۷۸۱	۹۹۷۸۸
۱۴۳۰	۱۱۲۴۷۵	۱۰۴۰۱۸	۱۰۱۳۹۲

مأخذ داده‌ها: مرکز آمار ایران - درگاه ملی آمار به آدرس www.amar.org.ir

شکل ۱۳- پیش‌بینی هرم سنی جمعیت ایران

مأخذ داده‌ها: سازمان ملل متحد، گزارش چشم‌انداز جمعیت جهان، ۲۰۱۷

Iran fell from 7.0 births per woman in 1979 to 1.9 births per woman in 2006. That this, the largest and fastest fall in fertility ever recorded, should have occurred in one of the worlds few Islamic Republics demands explanation

۱۵- منظور از «منطقه» در کل این مقاله، منطقه چشم‌انداز ۱۴۰۴ است که مقرر است جمهوری اسلامی ایران در بین ۲۶ کشور در آن سال رتبه‌های اول را در بسیاری از زمینه‌ها داشته باشد و اصطلاحاً به «کشورهای منطقه چشم‌انداز» معروف است.

16- World Population Prospects: The 2017 Revision

17- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division

18- Demographic Dividend

19- Total Fertility Rate

20- Own-Children Method

21- Replacement Level

22-General Fertility Rate

منابع

[۱] سیاست‌های کلی جمعیت، ابلاغی مقام معظم رهبری (مدّ

ظله‌العالی) مورخ ۳۰ اردیبهشت ۱۳۹۳

[۲] کتابی، احمد، نظریات جمعیت‌شناسی، تهران، پژوهشگاه

علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۶۴

[۳] مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن

سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۵

[۴] مرکز آمار ایران، درگاه ملی آمار به آدرس

www.amar.org.ir، پیش‌بینی‌های جمعیتی کشور تا سال

۱۴۳۰

[۵] وب‌سایت بین‌المللی حساب‌های ملی انتقالات به آدرس

<http://www.ntaccounts.org>

[6] Abbasi-Shavazi, Mohammad Jalal an et al,

"The Fertility Transition in Iran: Revolution and

Reproduction", Springer Dordrecht Heidelberg

London, New York, 2009

[7] United Nations, Department of Economic and

Social Affairs, Population Division, "World Popu-

lation Prospects: The 2017 Revision"

جمعیتی از جمله نرخ رشد جمعیت، نرخ باروری (متوسط تعداد فرزندان) و شاخص‌های دیگری نظیر بُعد خانوار، شاخص سالخوردگی و ساختار سنی جمعیت، به اندازه‌ای از اهمیت برخوردارند که نیازمند رصد مستمر و تولید اطلاعات آماری دقیق برای محاسبه و پیش‌بینی روندهای موجود هستند؛ چرا که نبود رصد کافی در حدود دو دهه‌ی ۱۳۷۰ و ۱۳۸۰ و فقدان تصمیم‌گیری متناسب با تحولات جمعیتی در کشور، موجب بروز چالش‌هایی از جمله کاهش مداوم نرخ رشد جمعیت، بُعد خانوار و نرخ باروری بعد از دهه‌ی ۱۳۶۰ و افزایش مداوم سهم جمعیت سالمندان و اخیراً نیز کاهش سهم جمعیت جوان در کشور گردیده است. امید است با بهره‌گیری از روش‌های نوین نظیر استفاده از منابع ثبتي داده‌های اداری و اجرای آمارگیری‌ها به روش مدرن مانند سرشماری‌های ثبتي مبنا، زمینه رصد تحولات جمعیتی کشور بیش از پیش فراهم و برنامه‌ریزی‌های جمعیتی متناسب با آن در چارچوب سیاست‌های کلی جمعیت اصلاح شود.

توضیحات

1-Populationists

2- Restrictionists

3- Anti Natalists

4- Stationarists

5-Stable Population

6- Optimalists

7- K. Winckelbelch

8- Baby Boom

9- International Conference for Population and

Development

10- Millenium Development Goals

11- Demographic Winter

۱۲- برگرفته از مرحله پنجم چرخه گذار جمعیتی Blacker تحت

عنوان Declining phase

13- The Fertility Transition in Iran: Revolution and Reproduction

14- Confounding all conventional wisdom, the fertility rate in the Islamic Republic of